

ESKİ ROMA AİLE HUKUKUNDA İKİ CEREYAN *

H. Levy - Bruhl

Paris Üniversitesi profesörlerinden

Bonfante (1) Roma eski hususî hukukunun «unitaire», vahdetçi ve «souverain», hâkim karakterini kuvvetle tebarüz ettirmiştir. Bu karakter, sadece hatırlatmakla ikitfa edeceğim malûm vasıflarla kendisini gösterir. Romada mülkiyet telekkisine hâkim olan bu vahdetçi ve hâkim karakterdir.

Romada mülkiyet ilk zamanlardanberi mutlakdır. Prensip itibarile hiç bir tahdit ve takyide tâbi değildir. *Gaius* (2) ün bize bildirdiğine göre eski Romalılar nazarında hakikî mülkiyet düşmandan alınan ganiymetti. Mülkiyet, münhasıran *pater familias*'ın otoritesi altında idi. Malları yalnız o idare ederdi; bir malın devir ve ferağını, kölelerin azat edilmesi gibi en mühim sahiplik tasarruflarını yapmak hakkına malik olan yalnız o idi. Romada mülkiyet, öz mahiyeti bakımından, ailevi ise de aile mallarının bu karakteri *pater familias* ya-

* Bu etüd, tarafımdan vaki reca üzerine Paris Hukuk Fakültesi Roma Hukuku profesörlerinden Mösyö H. Levy - Bruhl tarafından memleketimizde neşredilmek üzere hazırlanmış ve bilâhare Fakültemiz mecmuasında neşrine müsaade olunmuştu. Tercümesi geciken bu çok değerli etüdü okuyucularımıza arzederken tehhürden dolayı muhterem profesörden özür diler, gerek mecmuamız ve gerek şahsım namına teşekkürü bir borç bilirim. H. N.

1. P. Bonfante, dans divers écrits, notamment: *Le scitiche al concetto dell'originaria eredita sovraña e sua reprovã*, dans *scritti giuridici varii*, I, 1916, pp. 188, et ss.

2. *Gaius*, IV, 16: «... quod maxime sua esse credebant quae ex hostibus cepissent»

şadığı müddetçe mütebariz değildir. Ancak onu ölümiyle meydana çıkar, yani *pater*'e ait ferdi bir mülkiyet karşısında bulunuyormuşuz gibi bir vaziyet mevcuttur. Şu halde, Romada mülkiyetin *vahdetçi* ve *monarchique* karakterinden bahsetmek yanlış olmaz.

Âile teşkilâtı da bize aynı şekilde görünür: Romanın mütalâa ettiğimiz eski devrinde âile, içlerinden yalnız birisinin, âile şefinin, hukukî muhtariyeti haiz bulunduğu müteaddit şahıslardan mürekkep bir manzara altında müşahede edilmektedir. Yalnız *pater familias sui juris*'dir. Evin âilenin, *Domus*'ün diğer azası onun kanunu altında yaşarlar, *alieni guris* dirler; kendi başlarına yapabilecekleri hiç bir hukukî tasarruf yoktur, çünkü hiç bir şahsiyetleri mevcut değildir; her biri üzerinde aynı kuvvetle cari olan *patria potestas* onları tamamen bir hiç mevkiine düşürmüştür.

Roma eski hususî hukukunun aynı *hâkim* ve *moarnchique* karakteri Romada eski bir devirden itibaren vasiyetin mevcudiyetinde de görünüyor. Vasiyet, Romada XII levha devrindenberi vardır. Vasiyetçinin o devirde haiz olduğu hürriyetin derecesi münakaşa götürülebilir. Vasiyetçi komislerin kontrolüne tâbi idi. Diğer cihetten, *pater familias*'ın her hangi bir kimseyi vâris gösterebileceği, yahut bu vârisi yakınları arasından seçmek mecburiyetinde olup olmadığı meselesi henüz halledilmiş değildir. Bununla beraber, muhakkak olan bir şey varsa o da, bu vasiyet etmek hakkı *pater familias*'a izafe edilen hâkimiyetin kuvvetli bir alâmetidir. Zira ona, teamül ile tesis edilmiş olan veraset sırasını tadil etmek, fûruu miras hisselerinden keyfî surette mahrum eylemek, vasi tayin etmek, köleleri azat eylemek ve ilâh... gibi selâhiyetler verilmiştir.

Bütün bunlardan hâsıl ola nintiba, Roma hususî hukukunun ana müesseselerine *vahdetçi* bir prensibin hâkim olduğudur. Filhakika hak sahiplerinin ticarî bir iktisat sistemi için çok lüzumlu olan taaddüdü, Romanın mütalea ettiğimiz *archaïque* devri için tâli ve hattâ belki de zararlı bir mahiyette olduğuna göre ve bu mülkün işletilmesi kuvvetli bir disipline ihtiyaç gösterdiğine nazaran *archaïque* devirde çiftçilerden mürekkep olan bir cemiyete bu *vahdetçi* rejimin fevkalâde uygun geldiği mütaleası ileri sürülmüştür (3).

Görülüyor ki eski Roma hususî hukukunun arzettiği bu levhanın bütün hatları arasında bir ahenk ve tevafuk vardır, ve dimağa nakş ettiği hayal tamamen vazihtir, ve belki de haddinden fazla vazihtir,

3. P. Huvelin, *cours élémentaire de droit romain*, (ed. R. Monier) p. 61.

zira ihmali kabil olmayan ve Roma *archaïque* ailesini çok başka bir manzara altında gösterebilecek mahiyette bulunan bazı diğer unsurları gölge içinde bırakıyor.

*
**

Miras rejimi bir cemiyetin hususî hukuk münasebetlerini az çok şuurlu surette nasıl tasavvur ettiğini tanımaya imkân veren «tests» lerin en sarihi ve en doğrusu olarak telâkki edilebilir. Ferdî mülkiyet doğunca mülk sahibinin ölümüyle patrimuan'ının kime ait olacağı meselesi ortaya çıkar. Bu patrimuanın intikalini her cemiyet teamülle veya kanunla tanzim etmiştir. Bu meseleye müteallik muhtelif hal şekillerinin tetkiki her hangi bir içtimâi grupta aile münasebetlerinin telâkki edilmiş tarzını ve hattâ bazan mülkiyet rejimini kuvvetle aydınlatır.

Roma hukukunun bu nokta hakkında bize bıraktığı vesikaların ziyaa uğradığını bir an için farzedip ziraatçi Romada kanunî, *ab intestat* mirasın nasıl tanzim edildiği sualini kendi kendimize sorsa idik vereceğimiz cevapların, patrimuanı erkek çocukların en büyüğüne veya her hangi diğer bir suretle ve fakat her halde tek bir kişiye intikal ettiren bir rejim lehinde birleşeceğinde şüphe yoktu. Bu hususta en ihtiyatkâr olanlar hiç değilse kızları miras dışında bırakacaklardır. Patrimuan vehdeti üzerine kuvvetle dayanan bir rejimde erkeklik imtiyazı mantikî bir zarurettir. Çünkü kız, evlenme ile malların bir kısmını kocasının ailesine geçirmek tehlikesine meydan verir. Erkek evlâtlar arasında taksim de mülkün vahdetini bozar. Roma cemiyeti gibi fevkalâde vahdetçi görünen bir cemiyet, bu taksimden kaçınmak için şüphesizdir ki mirasın vahdetini mecburen kabul ettirecekti.

Varit görülen bu hal tarzlarının hepsi de mantikîdir. Fakat hakikate uygun değildir. Bilinen en eski kanunî vesikalar Romalılarda kanunî mirasın *müsavatçı* bir esasa dayandığını gösteriyor. Romada ne erkeklik imtiyazı, ne de, evleviyetle, en büyük evlât veya en küçük evlât imtiyazı vardı. *Paterin* elinde kuvvetle teksif edilmiş olan mülk, onun ölümüyle ne kadar *sui heredes* varsa o kadar vârise, yani doğrudan doğruya velâyeti altında bulunan *fürua* - veya *mümasiline* - geçer.

Bu, arızî veya tesadüfi bir hal şekli değildir. Çocukların *paterin* mirasına *müsavâten* sahip olmaları prensipi XII levha kanunundan.

justinien'ne kadar Roma hukukunda mevkiini asla kaybetmemiştir. Bu prensip, tekrar ediyorum, *archaïque* Roma hukukuna hâkim olduğu söylenen *vahdetçi* ve *monarchique* prensiple bariz, mutlak bir taarruz halindedir. O takdirde, bu *vahdetçi* temayül söylendiği kadar kuvvetli değildi veya her halde, bazı esaslı noktalarda, makûs bir temayülle çarpışıyordu. Filhakika, yukarıda söylediğim gibi, çok eski bir devirden itibaren Romada vasiyetin mevsuk olan mevcudiyetine müstenit bir itiraz dermeyan edilebilir; bu itiraza göre, vasiyet teâmülü, patrimuanının mutlak bir salâhiyetle idaresi için bir vâris tayin etmek imkânını *pater familias*'a vermekle Roma aile rejiminin *vahdetçi* karakterini meydana çıkarmış oluyor.

Delilin kuvvetini inkâr etmyiorum, hattâ vasiyet yolile mirasın Romada yalnız eski olmayıp aynı zamanda faik bir mevkide bulunduğunu *Bonfante* ile birlikte kabule mütemayilim, zira menfi bir tesmiye şekli olan *ab intestat* tâbiri, kanaatımca, normal rejimin *succession testamentaire*, vasiyet yoluile miras olduğunu farz ve tahmin ettiriyor. Eskiden vasiyetin esaslı mevzuu, müteveffanın yakınları arasından patriumanın sahibi sıfatile onu istihlâf edecek kimse- nin tayini olduğunu teslim ederim. (4)

Bütün bunlar hakikata uygun; fakat hakikata aynı derecede uygun olan şuki, eğer aile patrimuanının vahdetini korumak ihtiyacı söylendiği kadar kuvvetli olsaydı teamül, vasiyette hilâfına hareket istisnası ile, *feodal* cemiyetlerdeki gibi, normal kaide olarak bir tek vâris tayini mecburiyetini tahmil ederdi. Halbuki biz Romada bunun aksini görüyoruz: Romada teamüli miras *müsavatçı* bir esasa dayanır ve ancak bu kanunî kaideye muhalif bir ferdi irade beyanile *vahdetçi* miras tesis edilebilirdi. Vasiyetin Romada çok fazla intişar eylemiş ve hattâ kanunî mirastan daha çok sık tatbik edilmiş bulunduğunu kabul ederim, fakat cemiyetin umumî hislerini ifade eyleyen miras kanunî mirastır. Bu miras şekli, otorite prensibinin mevcudiyeti umulan bir yerde bilâkis *müsavat* prensibinin mevcudiyetini teyid ediyor.

Aynı şeyi gösteren hayreti mucip diğer bir vakıa *Gaius*'ün yeni *fragments*'lerinin son zamanlarda keşfi ile halen aydınlatılmış bulunuyor. 1933 senesine kadar kanunî mirasta bütün *sui heredes*'lerin

4. Henri - Levy - Bruhl, la fonction du très ancien testament romain, dans La Nouvelle revue historique du Droit Français et étranger. 1921, p. 634. s.

mirasa iştirak eylediği ve fakat taksime uğrayan patrimuanın hiç olmazsa her parçası üzerinde yukarıda izah edilen tamamen otoriter kaidelerin mer'i bulunduğu söylenebilirdi. Gerçi taksim ile mülk parçalanmış ise de her parçası aynı kaidelere tâbi yeni bir mülk teşkil eder: Başta gene mutlak otoritesile *Domus*'ün diğer azasını mutlak bir ehliyetsizliğe uğratan bir *pater familias* vardır. Patrimuan maddeten daha ziyade küçülmüştür, fakat hukukan bünyesi aynı kalmaktadır, esasen ehemmiyeti haiz cihet te bulur..

Gaius'ün (5) yeni fragment'ları, erkek kardeşler arasında müşterek bir aile mülkiyetinin eski Ruma hukukunda mevcudiyetini bildirmekle yukarıdaki iddiaların pek mühim ihtirazî kayıtlarla karşılanmasına âmil olmuştur. Bu, yeni Gaius'e gelinceye kadar nâdir metinlerle, ancak pek noksan bir şekilde malûmdur. Bu yeni ve kıymetli *fragment*'lardan anlaşılacağına göre *pater familias*'ın ölmesiyle erkek evlâtların, baba mülkünü aralarında paylaşacak yerde, bu mülk üzerinde, onu taksim etmeksizin, *ercto non cito, consortium* vaziyetinde, birlikte yaşamaları vaki olabilirdi ve bu filen vakidi. O halde erkek evlâtlar arasında birlikte yaşamak kararile teessüs eden rejimin ne olduğunu iyice anlamak icabeder.

Roma eski aile *consortium*'u hakkındaki malûmatımızın noksanlıklarına rağmen bu müessesenin esaslı karakterlerini tahmin pek müşkül değildir. Lâkin her şeyden evvel, böyle bir teşekkülün ancak iktisadî bir karakter taşıdığı fikrinden sıyrılmak lâzımdır. Filhakika, bu *consortium*'un ancak patrimuanın müştereken işletilmesini istihdaf eylediği ve her hangi yabancı şahıslar arasında kurulabileceği gibi, müteveffadan tevarüs edilen sermayenin kâr ve zararını aralarında paylaşmak üzere erkek kardeşler arasında kurulan bir şirketten başka bir şey olmayabileceği düşüncesi câzip görülebilir. Böyle bir telâkki Romalılara yabancı değildir ve bunun izlerini Digest'in (6) bazı fragmanlarında buluyoruz, fakat bahsettiğimiz *consortium*'un tamamen başka bir şey olduğunu isbat kolaydır. Ziraî veya ticarî karakterde alelâde bir müştereken işletme birliği mevzuubahs olsaydı, mevzuu teşrik edilen malların cümlesini ihtiva eden mukavelevî tipte bir şirketle, *societas omnium bonorum* ile, karşılaşmış olurduk. Halbuki bütün mallara şâmil olan şirketi Gaius *consortium*'dan ayırmaktadır, çünkü bunlar ayrı nevilere mensup-

5. Nouveau Gaius, lignes 14, s.s.

6. Digeste, 17,2,.....

turlar. *Consortium* Roma vatandaşlarına mahsus olduğu halde diğeri bir beynelmilel hukuk müessesesidir. Fazla olarak, her ne kadar bu husustaki fark her zaman görülmezse de, teşekkül tarzları da aynı değildir. *Pater familias*'ın ölümüyle erkek kardeşler arasındaki *consortium*'un teessüsü için yalnız bir irâde beyanı kâfidir. Ve bu itibarla *consortium* mukaveleye müstenit şirkete yaklaşırsa da böyle bir faraziyede dahi onun bir mukavele olduğunu söylemek yanlıştır. *Consortium*'u tesis eden rızadan ziyade *pater familias*'ın ölümüyle hâsıl olan ve *sui eredes*'lerin hak ve vecibelerini meydana çıkaran vaziyettir. Fakat normal mukavelevî şirketlerle, hattâ *omnium Bonorum* ile *consortium* arasındaki tehalüf, *Gaius*'un bildirdiği çok dikkate şayan bir faraziyede, yani sun'î *consortium* diyebileceğimiz ve erkek kardeşler arasında değil bunları takliden erkek kardeşlerden gayrı kimseler arasında teşkil edilen *consortium*'da bilhassa göze çarpar. Hususî hukuk mukavelesi ile kurulan bir şirket mevzuubahs olsaydı bu, sadece rıza ile teşekkül ederdi veya belki bazı aleniyet tedbirlerine müracaat edilirdi. *Consortium* teşkili için bir *legis actio* (7), yani bir hâkim huzurunda muayyen eşkâl ve merasimle yapılan bir irade beyanı lâzımgeldiğini *Gaius* sarahaten söylüyor. Bu eşkâl ve merasimin lüzumu iktisadî mahiyette alelâde bir işletme ameliyesinden başka bir şey karşısında bulunduğumuzu isbat eder.

O halde *consortium* nedir? *Consortium*, tam manasile beytî bir müessese, yani azası arasında hususî mahiyette hısımlık bağları doğuran bir teşekküldür. *Consortium* rejimi, normal *Domus* rejiminden bir tek yerine müteaddit aile reisini ihtiva etmesi bakımından ayrılır. Bu farkı sadece bir şekil farkından ibaret sanmak hata olur. Tâli olmaktan uzak bulunan bu vaziyet pek büyük ehemmiyeti haizdir. Çünkü *consortium*'un azası arasında olduğu gibi bunlarla üçüncü şahıslar arasında teessüs edebilecek hukukî münasebetlerde fevkalâde neticeler doğurur. Bu gösteriyor ki, bir *pater familias* tarafından idare olunan âile ile âilevî *consortium* arasında esash, bün-yevî bir fark vardır. Bunlar birbiri ile alâkadar değilse bile ayrı iki fikir cereyanına bağlıdırlar.

Tabii veya sun'î olsun *consortium*'da az çok kalabalık bir takım *sui juris*'lerin şahıslardan ve mallardan mürekkep bir patrivman

7. Nouveau *Gaius*, ligne 28 : «alii quoque qui vobbant eandem habere societatem, poterant id consequi ap ud praetorem certa legis actione.»

üzerinde müştereken müsavi haklar istimal eylediği *communantaire* bir rejim karşısında bulunuyoruz. Bu *cammunantaire* rejimin şahısların ve malların hukukî vaziyetleri üzerindeki tesirlerini süratle gözden geçirelim.

Consortium'un aelâlâde iktisadî bir birlik olmadığını, hukukî münasebetler doğurduğunu, diğer tabirle *consortes*'ler arasında çok kuvvetli bağlar hâsıl olduğunu yukarıda izah ettik. Bu itibarla *consortium*'u *joint-family* mahiyetinde görmekte tereddüt etmiyorum. Şüphesiz metinlerin sükûtuna binaen meseleyi kat'î surette halle muktedir değiliz. Yalnız bazı hakikat karineleri gösterebiliriz.

Consortium kuvvetle müesses bir hukukî vahdet teşkil ettiğine göre aile hukukunda normal surette tetbik edilen kaidelerin bundan dolayı değişikliğe uğradığını düşünmek tamamen yerinde olur. Bu bölünmez birlik rejiminin en mühim mantıkî neticelerinden birisi mirasın lâğvı olmuş gibi görünüyor. Ölüme bağlı miras, *la succession à cause de mort*, ancak ferdî mülkiyet rejiminde veya hiç olmazsa aile mülkiyetinin, normal Roma hukukundaki gibi mutat telâkkilerimize uygun şekilde bir ferdî mülkiyet manzarası altında görüldüğü zaman kabili tasavvurdur. Bilâkis *copropriété indivise* halinde, briliğe dahil olanlardan birinin ölümü, diğerlerinin hissesini o nisbette artırmaktan başka bir netice doğurmaz. Bu, kanunî mirasın yokluğu demektir. Vasiyete bağlı miras dahi yoktur. Zira vasiyet olabilmek için bölünmez mal birliğinin hissedarlarından her birinin *copropriétaire indivise* hissesi muayyen olmak lâzımdır. Halbuki muayyen değildir.

Pseudo - quintilien'in bir *déclamation*'u *consortium*'daki bu vasiyet imkânsızlığını te'yit ediyor. (8)

Burada aile hukukunun çok ağır bir değişikliğe uğradığını görüyoruz ki asla gayri varit olmayan bir faraziye, yani bir çok erkek evlât bırakarak ölen *pater familias*'ın ölümüne bu evlâtlardan birinin kendi miras hissesini almak istediği halde diğerlerinin şuyu dahilinde kalmaları ihtimali düşünülecek olursa bu değişikliğin vüs'at ve sümülü daha fazla anlaşılır. Şuyu dahilinde kalan evlâtlardan biri evlât bırakmıyarak ölürse, hissesi diğer şayi hisse sahibi kardeşlerinin hisselerine inzımam eder ve şuyu haricinde kalan kardeş hiç bir şey alamaz. Halbuki normal Roma mülkiyet rejimi altında

8. *Pseudo - quintilien, declamatio CCCXXI; Cf. F. L'Afranchi, appunti sul consortium familiare nei retori romani, dans studia et documenta historiae et juris, fasc. II, 1935, p. 376.*

yaşansaydı, baba tarafından en yakın akraba sıfatı ile, ölen erkek kardeşinin mirasına nail olurdu. Aynı suretle *consortes*'lerden yani *consortium*'a dahil biraderlerden birisi gayri reşit veya evlenmemiş bir kız bırakarak ölürse bu çocuklar üzerindeki vesâyet, şuyu haricinde kalan biradere değil, *consortium*'a dahil biraderlere, *consortes*'lere aittir.

Yine hiç şüphesiz ki *consortium*'a dahil kardeşlerden birinin erkek çocukları veya evlendiği karısı üzerinde haiz olabileceği *patria potestas*, onun yegâne aile reisi olmaması sebebiyle ne mahiyetini değiştirir, ne de kuvvetini kaybeder. Babalık otoritesinin kollektif olduğunu, artık babaya olduğu kadar amcalara da ait bulunduğunu iddia etmemekle beraber mutlak karakterinin her halde ağır tesirlere uğradığını söyleyebiliriz.

Mallara gelince, Gaius'un yeni fragmanları *consortium*'a dahil kardeşlerin faaliyeti hakkında bize dikkate şayan bir işaretle bulunuyor. *Consortium*'a dahil olanlardan her birinin müşterek şeyler üzerinde, ya *res mancipi*'nin devir ve ferağı, yahut bir kölenin azat edilmesi gibi ağır tasarruflarda bulunabileceğini, bu tasarrufları yaparken hepsi hesabına hareket ettiğini ve böylelikle azat edilen kölenin bütün *consortium*'un azatlısı olduğunu ve her türlü *operae*'lerinde erkek kardeşlere bağlı kalacağını tasrih ediyor. (9) Grup namına hareket hususunda *consortium*'a dahil olanlardan her birine bırakılan bu tasarruf serbestisi, her ne kadar Gaius bundan bahsetmiyorsa da, *consortes*'lerden her birine ait mezkûr tasarruf serbestisine müterafık olmak üzere tasarrufa mümanaat hakkını, bir *jus prohibendi*'yi, her halde tazammun eder. Bu, aynı *consortium*'un azâsı arasında mevcut sıkı tesanüdün aktif cephesini gösterir, ki mezkûr tesanüt azâdan her hangi birinin birlik namına yaptığı borçlardan dolayı passif bir şekilde de mevcut olmak lâzım gelir. Bu, aynı zamanda mezkûr aile cemaati rejiminin tamamen *müsavatçı* olduğunu isbat eder. *Consortium*'un reisi yoktur. Çünkü topluluğun diğer azâsı muhalefet etmediği takdirde, azâdan her hangi birinin müşterek şeyler üzerinde en ağır tasarrufları yapması mümkündür.

9. Nouveau Gaius, ligne 37 : «... illud proprium erat quod vel unus ex sociis communem servum manumittendo liberum faciebat et omnibus libertum adquirebat, item unus rem communem manupando ejus faciebat qui mancipio accipiebat.»

Eski Roma aile *consortium*'u hakkındaki bu etüt, kâfi derecede geniş olmamasına rağmen, Romada kâmilten *müsavat* prensibi üzerine müesses ve binaenaleyh tasavvura alışkın olduğumuz otoriter aile hukukuna ruhu itibarile aykırı bir müessesenin en eski zamanlardan itibaren mevcudiyetini göstermiş oluyor. Bu, Roma aile hukuku hakkındaki telekkilerimizin asla yanlış veya mübalâgalı olduğunu değil, sadece tek taraflı, Almanların tâbirile, «*einseitig*» olduğunu vazıhan gösterir. Otoriter, *monarchique*, vahdetçi temayül Roma ailesinde her halde mevcuttur, ve aile müesseselerine yalnız klâsik devirde değil, en eski vesikaların ait olduğu devirde de hâkim olan odur. Roma ailesine esaslı karakterlerini nakşeden, *pater familias*'ı *domus*'un yegâne ehliyetli varlığı yapan *patria potestas*'a haşin, mutlak karakterini veren ve vasiyetin kanunî mirasa rüçhan ve faikiyetini intaç eyliyen o temayüldür. Fakat bitaraf bir görüş, bu temayülün yanibaşında, hattâ kızlar dahi dahil olmak üzere bütün çocukları *communautaire* bir rejime, *sui heredes*'ler arasında *consortium*'a ait kaidelerle tezahür eden *müsavatçı* bir cereyana göz yummaz. Bu müessese Roma aile hukuku tarihinde çok ehemmiyetli bir rol oynamış görünmemekle beraber hayli mühim bir mevki işgal etmiş olacaktır ki *basilique*'lerin *scholies*'leri gibi *Gaius*'de ilk eserinde ondan bahsediyor.

Bilhassa şu cihete nazarı dikkati celbetmek lâzımdır, ki bu müessese ecnebi bir memleketten alınmış ve az çok muvakkat bir zaman için Romalılar tarafından kabul edilmiş bir müessese değildir. *Gaius*, aile *consortium*'unun, *jus proprium civium romanum*, eski *quiritaire* hukukundan olduğunu kuvvetla ifade ediyor.

Roma aile hukukundaki bu otoriteci ve *müsavatçı* çifte cereyan Roma âmme hukukunda dahi bulunmak itibarile tenvir edilmeğe bir kat daha şayandır. Kâh kuvvetle diktatörcü, kâh demokratik bir rejime meyleden Roma esas teşkilâtının mübayenetleri üzerine müellifler pek çok defa dikkati çekmiştir. Kralların sukutundan sonra yüksek devlet makamları teşkilâtı, bizatihi bu iki kuvvet arasındaki bir terkiptir. Bu teşkilât en yüksek memurlara, askerî *imperium*'u tefviz etmek suretile bir taraftan otorite prensibine karşı bir fedakârlık yapar, diğer taraftan ve aynı zamanda «*collegialité*» prensibi ile, *imperium* otorite unsurunun ifratını tadil eder. Roma siyasî müesseselerindeki bu ikiliği bazan teşkilâtın menşelerinin ikiliği ile izah ederler: Bu izaha göre kuvvetli bir iktidar mefhumu, vahdetçi

prensip *Etrusques*'lerden alınmış olduğu halde *demokratik ve müsavatçı* temayül İtalyan veya Lâtin eseri ilhamıdır.

Buradan hareket edilerek Roma âile hukukunun tâbi olduğu iki zıd cereyan için de tabiatile aynı izahların varit olup olmadığı sualini sormak neticesine varılmıştır. Şahsen bu hususta bir karar veremem, fakat, haksız olmıyarak *otoriteci* ve *vahdetçi* hukuk tiplerine mensubiyeti kabul edilen Roma aile hukukunun ihmâli kabil olmayan vasıflarile, haddinden fazla sistematik bir görüşle ekseriya gözden kaçırılan *müsavatçı* bir ruh ve zihniyet arzettiğini göstermeği faydalı buldum.

Profesör Henri Levy - Bruhl

Tercüme eden :

Doçent Dr. Hüseyin Nail